LUCRĂRI DE POPULARIZARE A ŞTIINŢEI ALCĂTUITE ÎN TRANSILVANIA ÎN JURUL ANULUI 1800

Liliana SOARE,
Universitatea din Piteşti

Abstract: *In Transylvania, the diffusion of knowledge became an important element in a cultural program worthy of the ideology of the 18th century. Cultural betterment, the enlightenment of the masses involved the cultivated stratum of society in spreading culture more widely. The Romanian intellectuals' writings are published as agrotechnical works, as school textbooks or as popular writings meant to disseminate science among people. The contribution of the Romanian scholars, representatives of the Enlightenment, to setting up a Romanian economic and scientific literature was substantial. Their activity of translating and adapting foreign literature in different fields (economy, medicine, science – mathematics, physics, geography etc.) may be regarded as a process of integrating Romanian culture under Enlightenment influences, of assimilating European values based on national traditions.*
Key words*: Enlightenment, popularization texts, science fields, science dissemination*

Majoritatea cercetătorilor au subliniat rolul extrem de important jucat de iluminism în formarea şi evoluţia ideilor prezente în Transilvania şi, implicit, contribuţia Şcolii Ardelene la declanşarea renaşterii naţionale şi lingvistice în ţările române[1]. Trecerea de la umanism la iluminism apare ca un proces al cărui cea mai importantă componentă este tendinţa de laicizare a culturii, sesizabilă încă de la începutul secolului al XVIII-lea în orientarea deliberată a actului cultural în conformitate cu „folosul de obşte"[2]. Preponderenţa pe care o are, spre sfârşitul acestui secol, cartea laică, în raport cu tipăriturile religioase, este definitorie pentru delimitarea netă care se face între cele două planuri, pentru orientarea către profan, în deplin acord cu ideile iluministe[3]. Procesul de laicizare a culturii, creşterea producţiei editoriale româneşti corespunde unui interes activ al cititorilor[4].

Secolul al XVIII-lea, secol de expansiune a cunoaşterii, aduce şi în spaţiul cultural românesc o preocupare insistentă pentru domeniul ştiinţelor. Direcţiilor importante ale iluminismului: istoriografia, filologia şi filozofia, li se alătură o nouă literatură, învederând disponibilităţi reale de comunicare cu societatea. Dialogul cultură-societate are loc sub semnul luminării poporului. Astfel, trecerea de la creaţia savantă la una orientată spre nevoile imediate ale societăţii, preocuparea pentru o literatură de mai largă circulaţie, spre produsele „minore", de tipul literaturii de colportaj, reprezintă o transpunere în fapte a idealului iluminist al realizării fericirii prin cultură[5].

Primul manifest programatic este reprezentat de prospectul *Vestirilor filosoficeşti şi moraliceşti* din 1795, periodic al „Societăţii filosoficeşti a neamului românesc în Mare Prinţipatul Ardealului", organizaţie ce reunea personalităţi ale vieţii publice din toate provinciile. Programul cultural enciclopedic, lansat sub semnul idealului iluminării, puncta priorităţile culturale ale epocii. În spiritul raţionalismului iluminist, programul preconiza cultivarea ştiinţelor în limba română, prilej de *polire* a limbii: „Dumneavoastră, dară…carii doriţi a vă deprinde în sporiul acestor următoare ştiinţe,

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

iată că, din râvna unor patrioți ai neamului rumânesc, crescuți în deprinderea theorii fisiceşti şi filosofeşti ce cuprinde în sine cursul ceriului, gheografiia, care arată părțile lumii şi cuvintează despre vestitele ceteți şi oraşe, râsipite pre rotogolul pământului, şi alte ştiințe spre folosul economii, cum sânt şi manufacturile neguțătoreşti, ne-am deşteptat spre acest vrednic scopos, să culegem rodurile acestor desfătătoare ştiințe şi adunându-le ca într-o legătură de finice în limba prevestitului neam rumânesc, să le închinăm inimilor celor iubitoare de muse filosofeşti…”[6]. Pornind de la ideea cultivării limbii prin exersarea acesteia în ştiințe, programul preconiza apariția unor lucrări extrem de diverse, precizând că „ştiințele vor fi, cu rânduială, typărite…adică părțile filosofeşti usebite de Theologhiia moralicească…”[7]. Această precizare „indică gradul avansat de laicizare a preocupărilor cărturăreşti într-o epocă de elaborare şi organizare a Luminilor. Cele mai multe dintre manifestele ce-i succed abordează unul sau câteva aspecte ale programului luminării, cu tendințe vădite de specializare, pe fondul diversificării preocupărilor cărturăreşti şi al autonomizării domeniilor”[8].

În Transilvania şi Banat a existat un cadru propice dezvoltării şi modernizării culturii naționale, creat prin unirea unei părți a bisericii ortodoxe cu biserica Romei şi prin reformele şcolare şi administrative, în spiritul filozofiei luminilor, ale imperiului habsburgic, promovate de împărăteasa Maria Tereza şi, ulterior, de Iosif al II-lea, reforme de care au beneficiat şi românii. În urma reformelor şcolare dintre 1774-1790 s-au înființat numeroase şcoli elementare în limba română, precum şi şcoli de pregătire a dascălilor, pentru care s-au tradus şi alcătuit manualele necesare, prin efortul primilor directori ai şcolilor naționale: Teodor Iancovici pentru şcolile sârbeşti şi româneşti neunite din Banat, Gheorghe Şincai pentru şcolile românilor greco-catolici şi Dimitrie Eustatievici Braşoveanul pentru şcolile românilor neuniți din Transilvania.

Interesul oficial față de organizarea învățământului elementar, față de subordonarea acestuia rațiunilor de stat s-a asociat cu contribuția reprezentativă a iluminiştilor români în domeniul publicării de manuale. Dacă „până în secolul al XVIII-lea nu se poate vorbi de o literatură didactică propriu-zisă”[9], ulterior, datorită reformelor educaționale şi programului iluminist de culturalizare a maselor, aceasta ajunge să fie bine reprezentată, fiind parte componentă a procesului de secularizare a învățământului[10]. Orientarea realist-ştiințifică a învățământului se poate urmări nu numai la nivelul accentuării caracterului ştiințific al manualelor[11], ci şi la cel al editării unor lucrări de popularizare a ştiinței, dintre care unele erau destinate şi uzului şcolar[12].

Ca urmare a unei politici consecvente de trezire a interesului pentru cultivarea rațională a pământului[13], se tipăresc o serie de cărți agrotehnice, de orânduiri sau „povățuiri” ale guvernului vienez. „Pentru a îndruma țărănimea pe calea unei agriculturi raționale, statul ia măsuri de a tipări şi a răspândi cât mai multe *broşuri cu sfaturi agricole* pentru țărani, scrise pe înțelesul poporului…Unele dintre aceste broşuri erau traduse din limba germană sau din limba sârbă, altele din prelucrări ale unor cărți apărute în limbile amintite, dar au existat şi broşuri scrise chiar de cărturari români”[14]. Pe lângă broşurile cu caracter economic, ce conțin îndrumări pentru cultivarea rațională a pământului, se acordă o atenție sporită şi lucrărilor care aparțin unor domenii ştiințifice variate. S-a observat ca acestea răspund unor nevoi intelectuale diverse (lucrărilor de popularizare sau de tip didactic le stau alături opere ştiințifice autentice) şi aparțin predominant practicii ştiințifice (fără a fi însă absente lucrările teoretice, de regulă descriptive)[15].

2. Şcoala Ardeleană nu se limitează la cei patru reprezentanți de frunte şi nici la cele două domenii importante pe care le-a ilustrat: istoria şi filologia. Mişcarea ardeleană include numeroşi cărturari, uniți de idealuri iluministe comune. Prin opera lor

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

de popularizare, situată pe liniile esențiale ale iluminismului, aceştia au contribuit la o răspândire fără precedent a ştiinţei de carte în societate. Cărturarii ardeleni şi-au îndreptat atenţia asupra domeniului ştiinţelor, considerându-l necesar pentru progresul societăţii româneşti.

Concepţia iluministă despre învăţătură ca mijloc de creare a progresului social se desprinde din toate scrierile reprezentanţilor mişcării ardelene. Astfel, Gh. Şincai afirmă: „…precum şi la alte neamuri, aşa şi la români se se rădice şcoale, în care se se învaţe toţi pruncii în limba sa a ceti, a scrie, a numera sau arithmetica şi învăţătura creştinească, ca se poată fieştecarii dintră dânşii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci şi adevăraţi creştini…”[16]. Naum Petrovici subliniază rolul şcolii şi necesitatea modernizării metodelor de predare, într-o epocă în care se mai practicau încă vechile metode scolastice: „…mulţi se află, carii remân lipsiţi de methodul, măcar că acela nu se poate zice method. Mulţi socotesc cum că o întocmire noao a shoalelor ar fi păgânătate şi blăstem pre capul lor. Eu pentru toţi aceia nu scriu, şi nice va putea cineva scrie pentru dânşii”[17]. Pentru Damaschin Bojincă, cele mai eficiente mijloace de realizare a progresului social sunt însuşirea ştiinţei şi difuzarea culturii în mase. Cultura sau luminarea („adecă păşirea şi sporiul întru sciinţe”) „îmbunătăţeşte, înfrumseţează şi măreşte sufletul omului”; „unde înfloreşte odată cultura, acolo pere superstiţia; aşijderea decsântăturile, fărmăcăturile şi mincinoasele vrăjitorii se sting”; „sciinţele, care prin ţinerea aminte se păstrează, numai prin luminare se aduc spre folosul omului, apoi luminarea acăşună[18] virtute, moralitate şi buna orânduială a circonstanţelor, care sunt îndreptate spre bunanorocire”[19]. Rolul şcolii şi al ştiinţelor în educaţie este subliniat şi de C. Diaconovici-Loga. În concepţia cărturarului bănăţean, progresul societăţii este asigurat de dezvoltarea ştiinţei: „…împărăţiia prin arme se întăreşte, iar prin ştiinţe şi măestrii se fericeşte”[20]. Mai mult, Diaconovici-Loga schiţează un proiect de emancipare naţională, de luminare a poporului prin intermediul culturii: „Bărbaţi învăţaţi trebue să aibă neamul cel ce pofteşte să se cunoască că este om; după aceasta, şcoli, apoi cărţi, că numai aceste trei sânt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul”. În acest proces se porneşte de la temelia naţiunii: „…ne mai trebuesc şcoli şi prin sate, înzăstrite cu toate cele de lipsă”[21]. Acest deziderat nu se poate realiza decât prin intermediul limbii naţionale: „apoi, zic, tocmai în limba maicii să ne luminăm, că putem, cum au putut şi alte neamuri care până n-au început aşa, erau şi ele întunecate”[22].

De fapt, „asocierea limbii şi naţiunii într-un raport de intercondiţionare, reprezintă deja o constantă în mentalitatea iluministă, o componentă a noului concept de naţiune, în curs de elaborare”[23]. Pentru cărturarii ardeleni, îmbogăţirea fondului lexical este în deplin acord cu progresul cunoaşterii, reprezentând un act de patriotism[24]. Difuzarea ideilor iluminismului european, luminarea maselor prin difuzarea culturii occidentale, a latinei şi a limbilor romanice, toate se fac cu scopul declarat de „a da oarece cunoştinţă neamului cel rumânesc carele până acum nici atâta cunoştinţă de neamul său nu are”[25].

3. Tratatele de istorie şi filozofie, adresându-se intelectualităţii române şi străine, nu erau accesibile oamenilor simpli. Prin urmare, „pentru aceşti oameni era necesară o altă literatură, care trebuia creată în grabă, prin traduceri, compilaţii, prelucrări sau scrieri originale. În această direcţie se concentrează vreme îndelungată eforturile celor mai mulţi dintre cărturarii Şcolii Ardelene”[26]. Funcţia de cenzor la tipografia budană, pe care au avut-o S. Micu, Gh. Şincai şi P. Maior, le-a oferit acestora posibilitatea de a pune în aplicare întregul program teoretic al iluminismului românesc. Astfel, activitatea desfăşurată de corifeii mişcării ardelene a făcut ca, timp de 20 de ani, tipografia din Buda să devină un centru extrem de important pentru răspândirea culturii româneşti [27].

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

Cărţile de economie sunt primele care apar, ca o consecinţă a campaniei de propagandă în rândurile ţărănimii, fiind, în majoritatea lor, traduceri dau adaptări ale unor tratate franceze şi germane[28]. Scrierea care pune bazele literaturii economice aparţine medicului I. Piuariu-Molnar, intitulată *Economia stupilor*, tipărită la Viena în 1785[29]. Următoarea scriere care apare este o traducere a lui I. Budai-Deleanu, făcută din germană, intitulată *Învăţătură pentru sămănătorii de tăbac din Bucovina,* Liov, 1793[30]. În 1804, apare la Lemberg o broşură al cărei traducător a rămas necunoscut, *Învăţătură despre sămănarea inului, pentru Bohemia, Moravia şi Silezia.* În 1806 apar la Buda *Povăţuire către economia de câmp* a lui Gh. Şincai. şi *Povăţuire către economia de câmp pentru folosul şcoalelor din Ţara Ungurească şi din părţile ei învecinate,* a lui I. Piuariu-Molnar. În 1807 se tipăreşte, tot la Buda, traducerea din sârbă a lui Gr. Obradovici, intitulată *Carte de mână pentru bine-orânduita economie, lucrarea câmpului şi pentru plămădirea şi pândirea a vitelor şi păsărilor celor casnice, spre mare treabă a plugarilor celor româneşti.* În 1808 vede lumina tiparului, la Sibiu, *Povăţuirea cu praxis către sporirea stupilor* a lui I. Piuariu-Molnar. P. Maior îşi începe în 1812 activitatea de traducere a câtorva scrieri cu caracter economic, apărute tot la Buda[31]: *Pentru facerea zaharului din mustrureaţă de jugastru, Învăţătură de a face sirúp şi zăhár din mustul tuleielor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, Învăţătură pentru prăsirea pomilor,* urmate în 1813 de *Învăţătură despre agonisirea viţei de vie şi despre măiestria de a face vin, vinars şi oţet* şi *Disertaţia lui Ioan Burgher M.D. despre zăhár, carele din must de tulei de cucuruz şi de jugastru se face.* În 1823, lui P. Maior îi apare şi *Învăţătură de spre cultura sau creşterea frăgarilor şi a viermilor de mătasă, pentru întrebuinţarea şcoalelor naţionale,* primul manual de sericicultură. Tot în 1823 apar traducerile efectuate de bănăţeanul I. Tomici, *Cultura bombiţelor sau învăţătură despre ţinerea şi creşterea omidelor sau goangelor de mătasă* şi *Cultura albinelor sau învăţătura despre ţinerea stupilor în magaţinuri.* Din 1828 datează şi traducerea anonimă *Învăţătură despre cultura sau lucrarea cânepei.*

Acestor lucrări li se alătură seria de „povăţuiri" ale guvernului, impuse de nevoile locale ale momentului: *Povăţuire pentru tăbăcirea pieilor dobitoacelor moarte,* 1786, *Meşteşugurile pentru curăţirea grânelor de neghină şi tăciune,* 1788, *Învăţătura economiei (cultivării) poamelor de pământ – crumpenii – şi folosul lor,* 1815 sau *Îndreptarea, în ce chip se poate întrebuinţa ghinda spre hrană oamenilor în loc de bucate,* 1816[32].

Prima scriere românească de matematică apare la Viena în 1777, *Ducere de mână către aritmetica sau socoteala pentru traba pruncilor rumâneştii celor neuniţilor ce învaţă în şcole cele mice,* al cărei traducător este bănăţeanul Teodor Iancovici, directorul şcolilor neunite. Al doilea text matematic îi aparţine lui Gh. Şincai, fiind o traducere după un manual al lui I. I., Felbiger, *Îndreptare către aritmetică, întâia parte, alcătuită şi întocmită pentru folosul şi procopseala tuturor şcoalelor normăleşti a neamului românesc,* Blaj, 1785. În 1789, apare la Sibiu *Ducere de mână sau povăţuire către aritmetică sau socoteală, pentru întrebuinţarea pruncilor româneşti celor neuniţi ce să înveţă în şcoalele cele mici,* a lui D. Eustatievici Braşoveanul. Următorul text matematic transilvănean apare în 1805, traducere din germană realizată de Gr. Obradovici, intitulat *Povăţuire către învăţătura socoatei sau aritmetica, spre trebuinţa şcoalelor celor româneşti.* Tot lui Gh. Şincai îi apare la Buda, în 1806, *Povăţuire către aritmetică sau învăţătura numerilor.*

Domeniul ştiinţelor naturale este reprezentat prin *Istoria naturei sau a firei,* traducere şi adaptare realizată de Gh. Şincai după I. H. Hellmuth, între anii 1806-1810. Din aceeaşi perioadă datează şi un vocabular în patru limbi cu termeni aparţinând

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

acestui domeniu, alcătuit de Şincai după Sigerius şi Hellmuth, cu două redacţii: latină (*Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae*) şi română (*Vocabulariu ce ţine de Istoria Naturei*)[33]. Acestea sunt singurele scrieri din domeniul ştiinţelor naturale care apar în Transilvania până la 1830.

Gh. Şincai se remarcă şi în domeniul ştiinţelor fizico-chimice, prin manuscrisul intitulat *Învăţătură firească spre surparea superştiţiei norodului*[34], tot o traducere după Hellmuth, realizată în jurul anului 1810, după cum a demonstrat N. A. Ursu[35].

Prima broşură medicală în limba română apare la Sibiu şi la Cluj, în 1803, traducere din maghiară aparţinând lui Ioan Molnar, intitulată *Învăţătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfrânţului.* Anul următor apare la Sibiu o traducere din germană al cărei autor nu este cunoscut, cu titlul *Cuvânt pre scurt despre ultuirea vărsatului de vacă.* În 1811 apare, într-o broşură tipărită la Buda, *Doftorie împotriva gălbezii oilor,* a lui S. Vulcan. Din 1815 datează manuscrisul *Meşteşugul lungimei de viaţă, prin doftoreasca grijă a trupului şi a sufletului,* traducere din latină făcută de preotul Iosif Paşca, la îndemnul lui S. Vulcan. Prima scriere medicală românească în care întâlnim o terminologie de specialitate mai bogată şi cu un mai pronunţat caracter neologic[36] este traducerea din maghiară efectuată în 1816 de P. Maior, intitulată *Învăţătură despre ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin ţeară.* În 1817 apare la Buda broşura *Scurtă învăţătură pentru vărsatul cel mântuitori,* tradusă tot de Maior[37]. Tot lui Maior îi datorăm o traducere după Aulus Gellius, apărută în 1819, *Cuvântarea filosofului Favorin, cu care svătuieşte pre o cucoană ce de curând născuse fiu ca pre născutul său nu prin daice, ci însăşi ea cu laptele său să-l hrănească*[38].

Prima lucrare ştiinţifică medicală românească apare la Sibiu, în 1821, şi îi aparţine lui Vasilie Popp - *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna şi despre întrebuinţarea aceloraşi în deschilinite patimi*[39]. Doi ani mai târziu, în 1823, S. Vulcan tipăreşte, la Oradea, o broşură [*Circulară asupra vărsatului de vacă*][40], iar din perioada 1820-1830 îi aparţine manuscrisul *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la ţeară.* În 1825, doctorul Al. Teodori publică, în almanahul lui Z. Carcalechi (*Carte de mână pentru naţia românească*) articolul *Scurtă arătare despre om şi despre întocmirile lui.*

Literatura geografică este reprezentată de *Gheografia sau scrierea pământului,* apărută la Buda, în două volume, în 1814, respectiv 1815, traducere a lui Nicola Nicolau. Este primul manual de mari proporţii tipărit în limba română. O altă lucrare în care abundă termenii geografici apare la Sibiu, în 1811, traducere din greacă a arhimandritului muntean Nicodim Greceanu, cu titlul *Învăţături de multe ştiinţe.*

4. Cultura românească din Transilvania cunoaşte un salt important la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, ca urmare a activităţii desfăşurate de reprezentanţii Şcolii Ardelene. În urma precizării tot mai accentuate a centrelor tipografice (Blaj, Sibiu, Braşov şi, mai ales, Buda), activitatea editorială a cărţii româneşti cunoaşte o dezvoltare fără precedent. Acest fenomen a dus la publicarea a numeroase scrieri (originale sau traduceri) cu caracter educativ şi ştiinţific. Acestea ilustrează întreaga diversitate a aspectelor proprii iluminismului românesc: cărţilor didactice le stau alături cele destinate combaterii superstiţiilor, cele care se adresează ţăranului, învăţându-l metode noi de lucrare a pământului sau de combatere a bolilor la animale etc. Literatura de popularizare din această perioadă, operă de traducere şi adaptare, a contribuit la iniţierea unui dialog cu un cerc cât mai larg de beneficiari ai actului de lectură, orientându-se spre marea masă a poporului. Amendând exclusivismul culturii umaniste, literatura de popularizare este

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

reprezentativă pentru profilul iluminismului românesc şi relevantă pentru evoluţia ulterioară a culturii în spaţiul românesc.

Note

[1] Studiile şi monografiile reprezentative se constituie într-o vastă bibliografie a problemei, corespunzând unei perioade de peste un secol de exegeză: D. Popovici, *La littérature roumaine á l' èpoque des lumières,* Sibiu, 1945 (şi *Studii literare. I. Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, 1972), D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* Cluj, 1948, L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, 1966, Al. Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1700-1821),* Bucureşti, 1968*,* N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821),* vol. II, *Epoca lui Petru Maior. Excursuri*, ed. îngrijită de B. Theodorescu, Bucureşti, 1969, P. Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840,* Bucureşti, 1972, D. Ghişe, P. Teodor, *Fragmentarium iluminist,* Cluj, 1972, Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele române. 1750-1821,* Bucureşti, 1972, Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc,* Bucureşti, 1975, I. Lungu, *Şcoala Ardeleană. Mişcare ideologică naţională iluministă,* Bucureşti, 1978, Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene,* Ckuj, 1983 ş.a.

[2] Al. Duţu, *Umaniştii români şi cultura europeană,* Bucureşti, 1974, p. 124.

[3] V. Al. Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura română,* Bucureşti, 1972, p. 152.

[4] Cercetând evoluţia cărţii, M. Tomescu evidenţiază izbânda cărţii laice care, pentru perioada 1717-1750 reprezintă 15,6% din totalitatea tipăriturilor din ţările româneşti, pentru ca, în deceniile nouă şi zece sa ajungă la 49,38%, respectiv 53,23%. Cartea ştiinţifică îşi întăreşte poziţia pentru ca apoi să cunoască un salt însemnat, ajungând la 74,84% în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea. Cele mai multe tipărituri apar în Transilvania- 40,07%, faţă de 6,23% editate în Ţara Românească şi 3,08% în Moldova (*Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918,* Bucureşti, 1968, p. 110). Elaborând o statistică a lucrărilor înregistrate de BRV, I. Gheţie subliniază extraordinara expansiune a culturii scrise din această perioadă: 1400 de cărţi româneşti apărute în intervalul 1780-1830, faţă de aproximativ 600 de lucrări care apar între 1544-1780. Autorul demonstrează primatul cultural deţinut de Transilvania: în perioada 1800-1820 se tipăresc (în Transilvania, Viena sau Buda) 289 de cărţi, faţă de 88 în Moldova şi 37 în Muntenia (*Baza dialectală a românei literare,* Bucureşti, 1975, p. 431).

[5] V. M. Popa, *The fable and the story - Means of Spreading the Ideas of the Enlightenment,* în *Enlightenment and Romanian Society,* edited by P. Teodor, Cluj, 1980, p. 221-229.

[6] Apud *Şcoala Ardeleană*, ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Fl. Fugariu, introducere de D. Ghişe şi P. Teodor, Bucureşti, 1983, I, p. 199. În text vom folosi sigla ŞA.

[7] Ibidem, p. 201.

[8] N. Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc,* Timişoara, 1986, p. 183.

[9] Magdalena Georgescu, *Cultura lingvistică în secolul al XVIII-lea,* în *Contribuţii la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780),* coord. I. Gheţie şi Gh. Chivu, Cluj, 2000, p. 55. Cercetătoarea mai observă că, în primele două secole de existenţă a culturii româneşti scrise, se cunosc doar două categorii de cărţi destinate formării deprinderii de a citi şi a scrie: catehismele şi textele slavone cu traducere românească intercalată, folosite în şcoli pentru învăţarea limbii slavone.

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

[10] O prezentare detaliată a literaturii didactice transilvănene (bucoavne, abecedare, cărți de citire) face O. Ghibu în *Din istoria literaturii didactice româneşti,* 1915-1916, editată în 1975 de O. Păun. Informații valoroase în acest sens ne furnizează şi studiile aparținând lui N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800,* Blaj, 1944, idem, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867,* Bucureşti, 1971, Luciei Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Transilvania. 1774-1805,* Bucureşti, 1966, şi V. Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1970.

[11] Primele cărți de citire desprinse de conținutul religios sunt opera ministrului austriac al cultelor, Felbiger. *Ducere de mână către cinstă şi direptate* apare la Viena în 1777 (reeditată în 1788 şi 1793) şi la Buda, în 1798, fiind tipărită cu text paralel german-român.

[12] Până la apariția literaturii didactice şi a celei de popularizare propriu-zise, calendarele tipărite la Sibiu, Viena ş Buda sunt primele publicații care ilustrează o nouă orientare în cultura românească. Având un rol de educare şi informare, calendarele publică „rețete de bucate şi leacuri pentru «tămăduirea pietrii la om», «pentru junghiu», precum şi contra omizilor «care mănâncă varza» sau pomii, sfaturi de cum să se procedeze «ca vacile să dea lapte bun şi mult». Din aceste calendare învățau românii de la începutul secolului al XIX-lea cum să citească «hrisoavele cele vechi sau zapisele, la care nu se prea cunosc slovele», cum să se facă cerneală bună roşie şi verde, cum să scoată mirosul oalelor, cum să dea merelor «mirosul nucşoarei», cum să scape de muşte, de şoareci şi de gărgărițe" (Mircea Tomescu, *Calendarele româneşti. 1533-1830. Studiu şi bibliografie,* Bucureşti, 1957, p. 91).

[13] „Sfaturile gospodăreşti şi de ridicare a maselor din bezna inculturii depăşesc conținutul strict al cărților economice şi se reflectă în mai toate publicațiile româneşti ale vremii: în prefețele manualelor de şcoală, în prefețele cărților populare sau în cărțile de medicină; se resimt în interesul pentru cărțile de geografie, străbat în cărțile din biserică sau constituie subiecte de inspirație poetică" (Cornelia Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786-1830,* în „Studii", IX, nr. 1, 1956, p. 94).

[14] V. Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1970, p. 34-35.

[15] Gh. Chivu, *Evoluția stilurilor limbii literare,* în *Contribuții la studiul limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780),* coord. I. Gheție şi Gh. Chivu, Cluj 2000, p. 318-319.

[16] *Catehismul cel mare*, Blaj, 1783, în ŞA, I, p. 34.

[17] În prefața la *Pedagoghia şi methodica pentru învățătorii shoalelor orăşeneşti şi săteşti,* traducere după Villaume, Buda, 1818, apud ŞA, II, p. 359..

[18] aduce, cauzează.

[19] *Diregătoriul bunei-creştere spre îndreptarea multor părinți şi bun folosul tinerimei române,* Buda, 1830, apud ŞA, II, p. 721.

[20] *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliu de scrisori ce sânt în viiața soțietății omeneşti,* Pesta, 1841, apud ŞA, II, p. 765.

[21] *Chiemare la typărirea cărților romaneşti şi versuri pentru îndreptarea tinerilor,* Buda, 1821, apud ŞA, II, p. 564.

[22] Ibidem, p. 565.

[23] N. Bocşan, op. cit., p. 185.

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)

[24] În *Reflecsii. Disputaţii asupra istoriei,* Buda, 1834, P. Maior arăta: „Cum că românii sânt săraci din lipsa mijloacelor spre înaintarea culturii, nu se poate tăgădui" (apud ŞA, I, p. 234).
[25] S. Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor,* 1796, apud ŞA, I, p. 223.
[26] R. Munteanu, *Contribuţia Şcolii Ardelene la culturalizarea maselor,* Bucureşti, 1966, p. 125.
[27] Mai multe detalii oferă în acest sens S. Domokos, *Tipografia din Buda. Contribuţia ei la formarea ştiinţei şi literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea,* Gyula, 1994. Vezi, de asemenea, şi M. Anghelescu, *Iluminiştii români şi tipografia din Buda,* în LL, IV, 1978, p. 539-545.
[28] V., în acest sens, C. Bodea, art. cit. şi N. Edroiu, *Economic literature of the 1780-1820 period and Romanian Society,* în *Enlightement and Romanian Society,* edited by P. Teodor, Cluj, 1980.
[29] Molnar a încercat să publice, între 1789-1790, un periodic dedicat economiei rurale, *Wallachische Zeitung für den Landmann,* proiect care, deşi implica nume sonore ale vieţii publice transilvănene, nu a putut fi dus la bun sfârşit..
[30] V. N. A. Ursu, *Traduceri necunoscute ale lui Ion Budai-Deleanu,* în *Contribuţii la istoria culturii româneşti. Studii şi note filologice,* Iaşi, 2002, p. 303-323.
[31] V., în acest sens, N. A. Ursu, *Cărţi de popularizare a ştiinţei traduse de Petru Maior,* în LR, X, 1961, nr. 2, p. 135-143, unde stabileşte paternitatea lui Maior asupra celor cinci traduceri.
[32] Cornelia Bodea, art. cit., p. 90.
[33] V. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 31.
[34] Editat de D. Ghişe şi P. Teodor, Bucureşti, 1964.
[35] Op. cit., p. 79-81.
[36] Ibidem, p. 61.
[37] Paternitate stabilită de G. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820),* Bucureşti, 1988, p. 153-157.
[38] Identificare stabilită tot de G. Brătescu, op. cit., p. 258, nota 73.
[39] Operele lui V. Popp deschid noi câmpuri de cercetare. Pe lângă acest studiu, teza sa de doctorat, *De funeribus plebeyis,* aflată la interferenţa dintre studiul folclorului şi istoria medicinii, reprezintă un summum al ştiinţei româneşti din perioada mişcării ardelene.
[40] În ŞA, II, p. 602-604.

BDD-A5403 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:01:54 UTC)